

Əhmədzadə Səbinə Əkbər qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin “Cinayət hüququ, cinayət prosesi, kriminalistika və məhkəmə ekspertizası” ixtisası üzrə II kurs magistrantı

E-mail: sabiaxmedzade@gmail.com

UOT 343.13

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.045.2026.398>

“ÇƏKİŞMƏ” VƏ “İNKVİZİSİYA” CİNAYƏT-PROSEDUR MODELLƏRİ: MÜQAYİSƏLİ-HÜQUQİ TƏHLİL

Açar sözlər: cinayət prosesi, çəkişmə, inkvizisiya sistemi, təqsirləndirilən şəxs.

Ключевые слова: уголовный процесс, состязательность, инквизиционная система, обвиняемый.

Keywords: criminal procedure, adversarial system, inquisitorial system, accused person.

Cinayət mühakimə icraatının əsas vəzifələrindən biri cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən edərək onları cəzalandırmaq və təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək məqsədi ilə ədalət mühakiməsini həyata keçirməkdən ibarətdir. Cinayət törətmiş şəxsin cəzasız qalması və ya əksinə, təqsirsiz və günahsız şəxs barəsində cəza tətbiq olunması hamı üçün narahatlıq doğuran bir məsələdir.

Təqsirləndirilən şəxsin ədalət mühakiməsinə cəlb olunması üçün fərqli tədbirlər nəzərdə tutan iki model mövcuddur: inkvizisiya modeli və çəkişmə modeli. Cinayət-prosessual hüquqda bu modellər ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin iki əsas nəzəri-konseptual forması kimi çıxış edir. Bu modellər tarixi inkişaf prosesində fərqli hüquq ailələri çərçivəsində formalaşmışdır və müvafiq olaraq ümumi hüquq (common law) və kontinental hüquq (civil law) sistemlərinin

institusional əsaslarını təşkil etmişdirlər. Hüquq doktrinasında bu modellər bəzən bir-birinə zidd mexanizmlər kimi təqdim olunsada, müasir hüquqi reallıqlar və hüquqi praktika onların qarşılıqlı təsir və konvergensiya prosesində inkişaf etdiyini göstərir. Lakin bu sistemlərin hər birində prosedur qaydaları baxımından fərqlər mövcuddur. Hər bir modelin özünəməxsus üstünlükləri və çatışmazlıqları vardır [4, s. 63]. Həm çəkişmə prinsipi, həm də inkvizisiya sistemi müxtəlif elmi və praktik tənqidlərin predmetidir. Hər iki modelin də əsas məqsədi olan cinayət işi üzrə ədalətli qərarın qəbul edilməsi məqsədinə çatmaq üçün istifadə edilən prosessual vasitələr, tərəflərin hüquqi mövqeyi və məhkəmənin rolu əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Çəkişmə prinsipi:

Cinayət prosessual hüququn mərkəzi institutlarından biri olan çəkişmə prinsipi yekun ədalətli qərarın qəbul edilməsini təmin etməklə cinayət prosesi tərəflərinin qarşılıqlı sübutlarının, arqumentlərinin və etirazlarının məhkəmə qarşısında müstəqil şəkildə təqdim edilməsinə, məhkəmə (hakim) tərəfindən isə neytral mövqedə çıxış etməsinə əsaslanır. Bu model qanunun aliliyini, yəni cəmiyyətin bütün təbəqələri üçün qanunun bərabər tətbiq olunmasını müdafiə edir. Bu sistemdə məhkəmə “futbol oyunundakı hakim” kimi neytral mövqe tutur [4,

s. 65]. Hakim toplanmış sübutların qanuna uyğun olub-olmadığını yoxlayır. O, qanunsuz üsullarla əldə edilmiş sübutları, məsələn, təqsirləndirilən şəxsə zorakılıq, hədə-qorxu, aldatma, işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan hərəkətlərin tətbiq edilməsi ilə əldə edilmiş sübutları rədd edir. Qanunvericiliyin tələblərini pozmaqla əldə edilmiş sübutlar öz sübuti əhəmiyyətini itirir. Bu cür sübutların məhkəmədən kənarlaşdırılması ibtidai araşdırma orqanlarını öz səlahiyyətləri çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə məcbur edir. Hakimin neytral davranışı məhkəmə baxışının ədalətli aparılması hissini gücləndirsə də, çəkişmə prinsipinin tənqidçilərinin mövqeyinə görə prosedura həddindən artıq bağlılıq bəzən təqsirləndirilən şəxsin bəraət almasına və cinayətkarın cəzasız qalmasına səbəb ola bilər.

Çəkişmə modelinə görə hər bir tərəfin məhkəmədə təmsil olunması zəruri hesab olunur və məhkəmə tərəfindən hökm yalnız cinayət prosesi tərəflərinin iştirakı bərabər əsaslarla təmin edilməklə tədqiq olunmuş sübutlarla əsaslandırılır. Tərəflərin prosesual bərabərliyi insan hüquqlarının qorunması baxımından effektiv hesab edilsə də, çəkişmə prinsipi müvafiq tənqidlərə məruz qalır. Çəkişmə modelinə görə təqsirləndirilən şəxsin susmaq hüququnun, yəni onun ifadə verməkdən imtina etmək hüququnun mövcudluğu müvafiq mübahisələrə səbəb olur. Belə ki, həbs edildikdən sonra istintaq orqanı təqsirləndirilən şəxsdən əməkdaşlıq gözləyə bilməz. Təqsirləndirilən şəxs istintaq orqanına kömək etməyə məcbur deyil və məhkəmə prosesində də susmaq hüququndan istifadə edə bilər. Cinayət təqibi orqanı təqsirləndirilən şəxsə qarşı öz gücü ilə fəaliyyət göstərməlidir və cinayət təqibi orqanı bəzən təqsirləndirilən şəxsə qarşı kifayət qədər sübut tapa bilməyə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət hadisəsi ilə bağlı ən məlumatlı şəxs məhz təqsirləndirilən şəxsdir. Cinayət təqibi orqanı təqsirləndirilən şəxsdən

əməkdaşlıq və ya yardım gözləmək hüququna malik olmadığı üçün təqsirləndirilən şəxsə qarşı kifayət qədər cinayət təqibinin dayandırılması və ya bəraətverici nəticələrin qəbul edilməsi ilə nəticələnə bilər. Habelə istintaq orqanı ittihamı əsaslı şübhədən kənar sübut etməlidir.

İnkvizisiya sistemi:

Bu sistemdə hakim cinayət prosesinin mərkəzi subyekti hesab olunur və sübutların toplanması, araşdırılması və qiymətləndirilməsində fəal rol oynayır. Bu modeldə ədalətə nail olmaq üçün müstəntiqin, prokurorun, müdafiəçinin və məhkəmənin birgə fəaliyyəti nəzərdə tutulur [3, s. 72]. Ədalət mühakiməsinin məqsədləri üçün prosedurdakı kiçik səhvlərə məhəl qoyulmur. Təqsirləndirilən şəxs də həqiqətin aşkara çıxarılmasına və ədalətin təmin olunmasına kömək etmək üçün istintaqa və məhkəməyə yardım etməlidir. Hakimin özü ədalətin təmin edilməsində fəal olduğuna görə, təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisinin olması vacib hesab edilmir və o, tədqiqat obyektinə kimi çıxış edir. İnkvizisiya modelinə görə məhkəmənin işin araşdırılmasında iştirak etməsi və təqsirləndirilən şəxsin susmaq hüququna malik olmaması çoxsaylı mübahisələrə səbəb olur. Məhkəmənin işin araşdırılmasında aktiv şəkildə iştirak etməsi onun qərəzli mövqe tutmasına səbəb ola bilər. Habelə inkvizisiya modeli cinayət təqibi orqanlarının öz səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmələrinə, habelə səlahiyyət hədlərini aşmalarına şərait yarada bilər.

Cinayət mühakimə icraatı üzrə bu iki modeli tam ayırd edən sərt bir sərhədin olmasını qeyd etmək olmaz [3, s. 76]. Hər iki model həqiqətin aşkara çıxarılmasına və ədalətin təmin edilməsinə xidmət edir; əsas fərq onların prosesual yanaşma və metodologiyasında özünü göstərir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin VII hissəsinə əsasən məhkəmə icraatı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilir [1], başqa sözlə, Azərbaycan Respub-

likası çəkişmə modeli tətbiq edir, lakin real-
lıqda Azərbaycan Respublikası həmçinin ink-
vizisiya modelinin bəzi xüsusiyyətlərini də
izləyir. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə
sübut “təqdimdən” subyekt kimi çıxış etmək
hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikası-
nın Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 124.1-ci
maddəsinə əsasən, məhkəmənin və ya cinayət
prosesi tərəflərinin əldə etdiyi mötəbər dəlillər

(məlumatlar, sənədlər, əşyalar) cinayət təqibi
üzrə sübutlar hesab olunur. Həmçinin, həmin
Məcəllənin 323.7-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə
öz təşəbbüsü ilə şahidlərin məhkəmə iclasına
çağırılması, ekspertizanın təyin edilməsi, başqa
sübutların tələb edilməsi, habelə məhkəmə baxı-
şından yolverilməz sənədlərin xaric edilməsi
haqqında qərar çıxarmaq hüququna malikdir [2].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan əlavə və dəyişikliklər). – Bakı: Qanun, – 2025. – 72 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi // Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixli 907-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/46950>
3. Adversarial and Inquisitorial Models of Criminal Justice System: A Comparative Analysis-DR. ANAND K. DESHMUKHI: [Electronic resource] /URL: <https://www.ijlsi.com/wp-content/uploads/Adversarial-and-Inquisitorial-Models-of-Criminal-Justice-System-A-Comparative-Analysis.pdf>
4. The Adversarial v. Inquisitorial Models of Justice - Prof. Madhav Prasad Acharya: [Electronic resource] /URL: <https://www.asianlii.org/np/journals/KathSLRS/2003/4.pdf>

Ахмедзаде Сабина Акбер гызы,
магистрант II курса по специальности «Уголовное право, уголовный процесс,
криминалистика и судебная экспертиза» юридического факультета
Бакинского государственного университета

СОСТЯЗАТЕЛЬНАЯ И ИНКВИЗИЦИОННАЯ МОДЕЛИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

РЕЗЮМЕ

Главная цель уголовного судопроизводства — наказание виновных и защита невиновных. Существуют две основные процессуальные модели: состязательная (адверсариальная) и инквизиционная. В состязательной модели стороны представляют свои доказательства и аргументы перед нейтральным судьей, который следит за справедливостью процесса и законностью полученных доказательств. Обвиняемый имеет право хранить молчание, а процесс акцентирует внимание на процессуальном равенстве и защите прав человека. Однако строгая приверженность процедурам иногда может привести к тому, что виновные остаются без наказания. В отличие от этого, инквизиционная модель ставит судью в центр процесса, активно участвуя в расследовании и оценке доказательств вместе с прокурорами и следователями. Эта модель ориентирована на установление истины и обеспечение правосудия, но может вызывать опасения относительно беспристрастности и возможного злоупотребления полномочиями. На практике строгого разделения между двумя моделями нет, так как обе направлены на установление истины и обеспечение справедливости. Согласно Конституции Азербайджанской Республики, уголовное судопроизводство основывается на состязательной модели, хотя также наблюдаются некоторые элементы инквизиционной системы.

Ahmadzade Sabina Akbar,
Second-year master's student, "Criminal Law,
Criminal Procedure, Criminalistics and Forensic Examination" specialty,
Faculty of Law, Baku State University

**ADVERSARIAL AND INQUISITORIAL CRIMINAL PROCEDURE MODELS:
A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS**

SUMMARY

The main goal of criminal proceedings is to punish offenders and protect innocent individuals. Two primary procedural models exist: the adversarial (contestation) model and the inquisitorial model. In the adversarial model, parties present their evidence and arguments before a neutral judge, who ensures that the proceedings are fair and that evidence is legally obtained. The accused has the right to remain silent, and the process emphasizes procedural equality and protection of human rights. However, strict adherence to procedure can sometimes allow guilty individuals to go unpunished. In contrast, the inquisitorial model places the judge at the center of the process, actively investigating and evaluating evidence alongside prosecutors and investigators. This model prioritizes uncovering the truth and achieving justice, but it may raise concerns about impartiality and the potential misuse of authority. In practice, there is no strict division between the two models, as both aim to ensure truth and justice. According to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, criminal proceedings are based on the adversarial model, though some features of the inquisitorial system are also observed.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 16.03.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 17.04.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 17.04.2026